

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В ІНТЕРНЕТІ: PRO ET CONTRA

В статті окреслено питання співвідношення свободи слова, свободи вираження поглядів та свободи інформації в Інтернеті, проведено аналіз легальних обмежень державного регулювання права на свободу вираження поглядів.

Ключові слова: *свобода слова, свобода вираження поглядів, Інтернет, державне регулювання, конституційні права і свободи людини.*

Актуальність. З поширенням доступу до мережі Інтернет мільйонів осіб, з перетворенням Інтернету з військового проекту на простий засіб спілкування з'являлося все більше питань і в користувачів, і в державних органів щодо меж дозволеної поведінки у віртуальному просторі. На світовому рівні попри часткову врегульованість питання не існує ефективного механізму превенції правопорушень чи швидкого захисту порушених у мережі Інтернет прав людини. Крім того, в різних правових системах по-своєму трактують фундаментальні свободи слова та вираження поглядів, а також законні межі їх здійснення. В Україні досі ця сфера діяльності маловрегульована, а на практиці виникає чимало питань щодо можливостей здійснення свободи вираження поглядів та, за виразом К. О. Настечко, «питання безпеки вільного застосування цього права» [1]. Із загостренням соціально-політичної ситуації в Україні, початком ведення проти держави інформаційної війни особливої актуальності набули питання національної безпеки, можливого державного втручання в діяльність осіб та співвідношення державного регулювання Інтернет-відносин та конституційних прав людини в мережі Інтернет, в т.ч. свободи вираження поглядів.

Окреслене коло питань в певних аспектах досліджувалося як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, зокрема, К. О. Хименко, Е. В. Тітко, О. В. Нестеренко, В. Яворський, О. І. Крюков, О. О. Радченко, К. О. Настечко, М. Княжицький, М. Булгакова, Франц Мейер, Террі Істленд, Кембрю Маклеод та інші.

Мета статті – розробити і запропонувати механізм і засоби раціонального державного регулювання Інтернет-відносин у цьому аспекті, проаналізувавши сутність і межі свободи вираження поглядів в Інтернеті за міжнародним та національним законодавством.

На сьогодні більшість дослідників не заперечують того факту, що «Інтернет став важливим інструментом для реалізації права на свободу слова» [2], оскільки забезпечує швидкий зручний доступ до величезного масиву інформації, створює умови виражати свої чи чужі погляди і переконання максимальній кількості користувачів, висловлювати як схвалення, так і протести, сприяє стрімкому розвитку громадянського суспільства.

Міжнародна організація «Репортери без кордонів» у щорічному звіті в міжнародний день проти кібер-цензури – 12 березня 2014 року відзначила, що свобода вира-

ження поглядів в Інтернеті сприяє вільним дебатам з питань, що становлять загальний інтерес: «Online free expression facilitates a free debate on subjects of general interest [3, p. 10]». Дійсно, з цим аргументом необхідно погодитися. На нього посилається більшість правозахисників, які відстоюють необхідність вільної, необмеженої або якомога менше обмеженої свободи слова, у тому числі в Інтернеті.

Можна говорити про свободу слова як ядро свободи вираження поглядів в Інтернеті, оскільки форми вираження поглядів в Інтернеті найбільш популярні саме вербальні, можливо, з певними ілюстраціями (образотворчими, фото, відео). Конклюдентними діями виражати певну позицію в мережі Інтернет можна (наприклад, «лайками» під постами певного змісту, підписанням конкретних петицій тощо), проте ці можливості обмежені. У різних джерелах як міжнародного, так і національного права закріплені і свобода слова, і свобода вираження поглядів, і свобода інформації тощо, проте, про гарантування таких фундаментальних свобод в мережі Інтернет в законодавстві мова не йде.

Звернемося до розгляду конкретного змісту конституційних свобод людини і громадянина, закріплених як в Основному Законі, так і в міжнародних актах, ратифікованих Україною.

Стаття 22 Конституції України містить загальні правила гарантування конституційних прав і свобод людини: «Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [4]. Особливо на ці правила слід звертати увагу законодавцю та правоохоронним органам при спробах обмежити фундаментальні конституційні свободи навіть законним шляхом, оскільки всі закони повинні відповідати нормам Конституції України.

У статті 34 Основного Закону закріплено кілька конституційних прав і свобод та критеріїв їх обмеження: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [4].

Тобто, Конституція України містить у ст. 34 норму, в якій закріплені на вищому рівні свободи думки, слова, вираження поглядів та свободи інформації. При цьому, якщо під свободою вираження поглядів можна розуміти свободу будь-яким чином, як вербально, так і невербально, як усно, так і письмово (в тому числі електронними засобами) отримувати та оприлюднювати будь-які позиції, переконання, то під свободою інформації розуміється свобода пошуку, обробки, поширення знань та переконань інших людей. Як вказує Оксана Нестеренко, свобода вираження поглядів включає свободу інформації та право на доступ до інформації [5]. Деякі дослідники, наприклад, Андрій Мкельник, пропонують доповнити дефініцію свободи вираження поглядів «положенням про право кожного не тільки одержувати і передавати інфор-

мацію, але і здійснювати аналіз та тлумачення цієї інформації» [6]. Враховуючи ефект від маніпулювання урядовими ЗМІ деяких країн монопольним правом на трактування інформації, вважаємо за необхідне таку ініціативу підтримати.

Також Конституція України містить доволі широкий гібридний перелік восьми підстав обмежень свобод, закріплених у ст. 34: 1) з метою запобігання заворушенням чи злочинам в інтересах національної безпеки, 2) в інтересах територіальної цілісності або 3) в інтересах громадського порядку, а також 4) для охорони здоров'я населення, 5) для захисту репутації чи 6) для захисту прав інших людей, 7) для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або 8) для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. При спробах реалізації обмежити ці конституційні свободи може виникати чимало питань, як виміряти еквівалентність проведених заходів вимогам інтересів, наприклад, громадського порядку. Нечіткість формулювань норм права попри принцип правової визначеності може призводити до зловживань правом обмежувати свободу іншої особи.

Міжнародні акти глобального значення ще з середини ХХ ст. закріпили основоположні особисті та громадянські свободи, без яких не мислився механізм розбудови демократії та захисту прав людини, чого прагнули держави-засновники ООН в основному своєму складі. Так, у ст. 19 Загальної декларації прав людини 1948 р. закріплено права на свободу вираження поглядів та свободу інформації: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів» [7]. Специфіка цього акту не лише в тому, що він декларував фундаментальні свободи людини, а й у тому, що обмеження таких свобод Декларація не передбачає взагалі. Посилання на «будь-які засоби» захищає свободу вираження поглядів і в Інтернеті.

Інший авторитетний акт, що має зобов'язальну силу для держав, які його ратифікували – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) у ст. 10 закріплює: «1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. 2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [8].

Як бачимо, в ст. 34 Конституції дослівно відтворили майже всі критерії обмеження свободи вираження поглядів, крім однієї – такі обмеження повинні бути необхідними в демократичному суспільстві, а це покладає обов'язок особи, яка здійснює обмеження, доводити, що вони необхідні для захисту певного права чи інтересу, а не «можуть бути обмежені» в певних інтересах. Таке формулювання забагато віддає на розсуд правозастосувачів.

Саме Конвенція сьогодні, на нашу думку, найбільш детально, зважено регулює та найкраще захищає свободу вираження поглядів на Європейському континенті, в тому числі завдяки діяльності Європейського суду з прав людини. Зокрема, якщо національне законодавство, як в Україні, не гарантує право на доступ до Інтернету і захисту фундаментальних свобод, прямо про захист цих свобод в Інтернеті не вказано в ст. 10 Конвенції, але є рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що розширює тлумачення цієї статті Конвенції і на простір глобальної мережі, держави, що ратифікували Європейську Конвенцію, зобов'язані враховувати це рішення в своїх правових системах. Наприклад, рішення ЄСПЛ *Autronic AG v. Switzerland*, 22 May 1990 встановило, що право на свободу вираження поглядів «стосується не тільки змісту інформації, а й засобів висилання і приймання, оскільки будь-яке обмеження, накладене на ці засоби, порушує право на отримання інформації» [9]. Зараз таким засобом повноцінно вважається Інтернет, отже, це рішення захищає і фундаментальні свободи слова та вираження поглядів в мережі.

Іншим рішенням *Sunday Times v. the United Kingdom*, 26 April 1979, Application № 6538/74 також було витлумачено можливість держави обмежувати свободу вираження поглядів, якщо обмеження «встановлене законом та є необхідним в демократичному суспільстві. Таким чином втручання у право особи на свободу вираження поглядів становитиме порушення статті 10 Конвенції, якщо воно не підпадатиме під одне з виключень, встановлених пунктом 2 статті 10 Конвенції. Відповідно суд має по черзі розглянути, чи було втручання у цій справі «встановлено законом», чи переслідувало воно ціль/цілі, яка/які є легітимними відповідно до пункту 2 статті 10, та чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві» задля досягнення зазначеної мети» [10].

Також ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплює свободу думки, свободу вираження поглядів та критерії обмеження цих свобод: «1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.

2. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:

а) для поважання прав і репутації інших осіб;

б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» [11].

Отже, Міжнародний пакт містить тлумачення свободи вираження поглядів як свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів будь-якими способами на свій вибір, тобто свободу інформації розглядає як складову свободи вираження поглядів. З цієї точки зору ст. 19 Міжнародного Пакту закріплює і свободу вираження поглядів, і свободу інформації та передбачає для них спільні підстави обмеження, яких значно менше, ніж в Конституції України.

Слід наголосити, що, в Україні також свобода вираження поглядів часто всіляко обмежується застосуванням категорії «інформаційна безпека». Посилання на неї, за-

кріплене в ст. 17 Конституції України знайшло конкретизацію в Законі України «Про інформацію», проте, варто погодитися з рекомендаціями міжнародних експертів Ради Європи взагалі виключити категорію «інформаційної безпеки» заради встановлення чітких обмежень свободи вираження поглядів: «обмеження ці завжди мусять бути такими, без яких демократичне суспільство не обійдеться, і задовольняти критерій суспільного інтересу, а це значить, що вони завжди носять тимчасовий характер (тобто їх запроваджують лише на обмежений термін) і інформація зрештою стане доступною загаломі. Тут слід підкреслити, що поняття охорони інтересів національної безпеки (захист від нападу, повалення конституційного порядку тощо) в міжнародному праві добре визначене і його неможливо поєднати з поняттям «інформаційної безпеки», що фігурує в цьому законі. Ми тому рекомендуємо поняття інформаційної безпеки з закону вивести, а ввести натомість чітко викладений розділ про винятки» [12].

Іноді національний законодавець створює спеціальні інституції, покликані контролювати певний вид законодавчо встановлених обмежень свободи висловлювань. В Україні яскравим прикладом такого органу є Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. Більшість правозахисних організацій, такі як Фундація регіональних ініціатив та Українська Гельсінська Спілка, правозахисники Є. Захаров, В. Речицький, О. Нестеренко вважають: «сам факт існування Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі продовжує залишатися серйозною загрозою для свободи висловлювання в Україні» [13].

Таким чином, необхідно і користувачам мережі Інтернет як складовій громадянського суспільства, і органам державної влади використовувати надані Конституцією України можливості невід'ємних та невідчужуваних таких фундаментальних конституційних прав та свобод людини і громадянина, як свобода слова, свобода вираження поглядів та свобода інформації. Також і зусилля суспільного виховання та впливу, і державна політика повинні бути спрямовані на викорінення тенденцій нівелювання цінностей конституційних прав і свобод, на трансформацію правосвідомості народу в сторону встановлення за правило ефективного використання фундаментальних прав та свобод.

Крім того, необхідно досягти узгодження підзаконних актів з Конституцією України та конкретних дій державних органів із чинним національним законодавством, оскільки норма, закріплена ч. 2 ст. 19 Основного Закону, прямо передбачає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4].

Перспективою подальших наукових розвідок може бути дослідження реформ законодавства щодо права доступу до Інтернету, співвідношення державного регулювання пов'язаних інформаційних відносин і більш широкого переліку конституційних прав та свобод людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Настечко К. О. Право на свободу думки і слова в контексті євроінтеграції України [Електронний ресурс] / К. О. Настечко. – Режим доступу: http://eurolaw.org.ua/docs/2011_3/txts/5-Nastechko.pdf.

2. Турута О. Інтернет і право на свободу слова (порівняльно-правовий аспект) [Електронний ресурс] / О. Турута. – Режим доступу: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2012/8/Turuta.pdf>.
3. Enemies of the Internet 2014: a report of the Reporters without borders for freedom of information [Текст], 2014. – Р. 10.
4. Конституція України [Електронний ресурс] : від 28.06.1996. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254-к/96-вр>.
5. Інформація в Україні: право на доступ [Текст] : монографія / О. Нестеренко. – Вид-во «Акта», 2012. – С. 148.
6. Свобода й обмеження вираження поглядів в умовах глобалізації та становлення інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / А. Мельник. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk03/articles/37.pdf.
7. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
8. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Autronic AG v. Switzerland, 22 May 1990, Application 3 № 12726/87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57630#%7B%22itemid%3A%5B%22001-57630%22%5D%7D>.
10. Булгакова М. Свобода вираження поглядів у практиці Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] / М. Булгакова ; Ін-т медіа-права. – Режим доступу: <http://www.medialaw.kiev.ua/Analytics/354/>.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
12. Висновок експертів Ради Європи щодо проекту Закону «Про інформацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1173882959>.
13. Нестеренко О. Свобода вираження поглядів: щорічні доповіді про права людини. Права людини в Україні 2012. Доповіді правозахисних організацій [Електронний ресурс] / О. Нестеренко. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1362645183>.

А. В. Ващенко

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ВЗГЛЯДОВ В ІНТЕРНЕТЕ: PRO ET CONTRA

В статтє очерчены вопросы соотношения свободы слова, свободы выражения взглядов и свободы информации в Интернете, проведено анализ легальных ограничений государственного регулирования права на свободу выражения взглядов.

Ключевые слова: *свобода слова, свобода выражения взглядов, Интернет, государственное регулирование, конституционные права и свободы человека.*

A. Vashchenko

FREEDOM OF EXPRESSION ON THE INTERNET: PRO ET CONTRA

In this article author analyses issues of the freedom of speech, freedom of expression and freedom of information in the Internet, and also restrictions of the fundamental constitutional freedoms, enshrined Article 34 of the Constitution of Ukraine and the category «informational security».

Key words: *freedom of speech, freedom of expressions, Internet, state regulation, constitutional rights and freedoms.*